

Putinistisk historiepolitikk: Oppussing av fortiden i Putins Russland

Abstract: Putinist Politics of History: Refurbishing the Past in Putin's Russia

The dissolution of the Soviet Union liberated Russian historians from the shackles of a state-directed politics of history. However, in the early 2000s, during Putin's presidency, the Russian state's drive to instrumentalize history resurfaced. Programmes for «patriotic upbringing», government-sponsored history textbooks and a presidential commission to combat «falsification of history» are indicators of this trend. The article discusses the nature and methods of Putinist politics of history, examines responses to it and assesses its causes, impact and future perspectives. It is argued that at one level, popular demands for national pride as well as domestic and foreign policy interests can explain Putinist politics of history. On a more fundamental level, a key to its understanding is held to be the relative weakness of a democratic meta-narrative in contemporary Russia.

Keywords: politics of history, collective memory, Putin, Russia, post-Soviet identity, patriotism

Den russiske regjeringen, lik et Guds forsyn i revers, skaper ikke en bedre fremtid, men en bedre fortid. Aleksandr Herzen (siteret i Ejdelman 1973: 161).

**Johannes Due
Enstad**
Doktorand ved
Institutt for arkeo-
logi, konservering
og historie, Univer-
sitetet i Oslo

Et samfunn utmeisler og definerer sin nasjonale identitet gjennom en kompleks kulturell prosess som grunnleggende innebærer historisk diskusjon og representasjon. I den grad fri utøvelse av slike aktiviteter var forbudt i Sovjetunionen, forble defineringen av sovjetisk nasjonal identitet et rent statlig anliggende. Med Mikhail Gorbatsjovs reformer og Sovjetunionens sammenbrudd forsvant sensuren, og det offentlige rom ble åsted for en mangslungen samtale om historie og nasjonal identitet. Gjennom store deler av 1990-tallet utøvde staten ikke noe omfattende påtrykk for å styre den nasjonale diskusjonen rundt russisk historie i én bestemt retning. I stedet ble oppgaven med å definere den nye nasjonale identiteten i stor grad overlatt til sivilsamfunnet. Siden Vladimir Putins overtagelse av presidentembetet i 2000 har vi imidlertid kunnet observere tilba-

kekomsten av en statlig organisert historiepolitikk og en offisiell «polering av Stalins bilde» (Adler 2005: 1094).

Denne artikkelen presenterer en analyse av det jeg vil kalle «putinistisk historiepolitikk». Etter en innledende diskusjon av begrepet «historiepolitikk» skisseres den historiske bakgrunnen for Putins historiepolitiske tiltak. Deretter presenteres tre sentrale elementer: programmet for «patriotisk oppfostring», de kontroversielle nye lærebøkene i historie og presidentkommisjonen for motarbeidelse av historieforskning. Videre diskuteres den putinistiske historiepolitikkenes mottagelse i det russiske samfunnet, og i avslutningen antydes denne politikkenes beveggrunner, resultater og fremtidsperspektiver.

Historiepolitikk

Hvordan bør vi forstå begrepet «historiepolitikk»? Begrepet har sitt opphav i tysk *Geschichtspolitik*, som i seg selv ikke har noen entydig definisjon.¹ Den tyske kulturviteren Aleida Assmann har hevdet at historiepolitikk beskriver en prosess hvor historieskrivning tas i bruk for å legitimere staten og støtte herskernes maktinteresser (Assmann 2006: 44). Den russiske historikeren Aleksej Miller benytter en liknende definisjon. Ifølge ham innebærer historiepolitikk at «det styrende partiet ved å nytte statens administrative og finansielle ressurser utøver ideologisk indoktrinering av samfunnet med hensyn til historisk bevissthet og kollektiv erindring» (Miller 2010: 3).

Assmann og Millers definisjoner synes imidlertid noe snevre – og har også en moraliserende slagside. For en mer åpen og nøytral definisjon kan man vende seg til den tyske historikeren Edgar Wolfrum. Han har beskrevet historiepolitikk som et «forsøk på å skape tradisjon, utforme erindringer og konstruere identiteter. (...) Historiepolitikk er et handlings- og politikkkfelt der forskjellige aktører søker å laste historien med sine spesielle interesser og å bruke den politisk» (Wolfrum 1999: 2, 25). Med «forskjellige aktører» mener ikke Wolfrum hvem som helst, han er nemlig spesielt interessert i den maktutøvende politiske eliten (ibid.: 26). Men begrepet «historiepolitikk» bør i egenskap av analysekategori ifølge Wolfrum være nøytralt og funksjonelt åpent, siden «progressive, altså opplysende og emansipatoriske etc., funksjoner er like mulige som 'regressive' – altså legitimerende og tradisjonsbindende» (ibid.: 29).

1. Historisk springer begrepet ut av den tyske diskusjonen rundt oppgjøret med nasjonal-sosialismen. For et sentralt verk i denne tradisjonen, se Frei 1996.

Med andre ord innebærer ikke historiepolitikk nødvendigvis alltid et maktovergrep, slik særlig Miller synes å legge opp til.²

Glasnost og historisk omveltning

Mikhail Gorbatsjovs glasnost-politikk avskaffet sensuren og åpnet det offentlige rom for alle slags stemmer. Dette muliggjorde den veritable eksplosjonen av offentlig interesse rundt historiske spørsmål som raskt fulgte. Det vitenskapelige, «tørre» historietidsskriftet *Voprosy istorii* gjennomgikk for eksempel en enorm opplagsøkning – fra 19 000 i 1988 til 109 000 i 1990. De store dagsavisene begynte å publisere lange artikler om Stalin, Bukharin, Trotskij, kollektiviseringen og andre former for undertrykkelse og tvang, hvilket tillot millioner av sovjetborgere å ta del i den nye granskningen av fortiden. Innen 1989 hadde de fleste presseorganene unndratt seg statlig kontroll, og i 1990 markerte nedleggelsen av det statlige sensursystemet glasnost-politikkens klimaks (Davies 1989; Davies 1997; Eklof et al. 2005).

Den store interessen for fortiden under glasnost og i de påfølgende årene var et uttrykk for samfunnets prekære behov for å finne nye historiske plattformer å orientere seg etter, bygge fremtidsvisjoner på og legitimere politiske prosjekter ut fra. Dette behovet oppsto fordi de gamle plattformene var i ferd med å rase sammen: Under de nye glasnost-vilkårene varte det ikke lenge før selve sovjetstatens historiske legitimitet ble satt på prøve og utsatt for angrep (Kolstø 1989). Journalister, historikere og andre skribenter sto nå fritt til å argumentere for at Lenins idealer og Oktoberrevolusjonen – Sovjetunionens legitimerende grunnmyter – bare var de første skritt på en vei som ledet rett inn i GULag-leirene og den stalinistiske masseterroren.

Tidligere utilgjengelige dokumenter som viste at Lenins metoder ikke var så annerledes enn Stalins, ble nå publisert (Merridale 2003: 16). Videre ble Sovjetunionens ansvar for Katyn-massakrene offisielt

-
2. Det bør bemerkes at mens historiepolitikk også kan forstås som prosesser som finner sted i sivilsamfunnet (*politics*), er jeg i denne artikkelen primært opptatt av historiepolitikk som statlig *policy*. Det bør også presiseres at enhver statlig historiepolitikk vil preges av det politiske regimet den utformes innenfor. I et demokratisk regime vil den statlige historiepolitikken ideelt dannes på bakgrunn av en fri, offentlig diskusjon der aktører og grupper med forskjellige interesser diskuterer seg frem til en historiepolitisk konsensus (jf. Fein 2000: 12). I et autoritært eller semi-autoritært regime som Putins Russland baseres utformingen av den statlige historiepolitikken i mindre grad på en slik samfunnmessig konsensus, selv om «folkemeningen» heller ikke her slutter å være en relevant faktor for politiske beslutninger.

anerkjent, og de hemmelige protokollene fra Molotov-Ribbentrop-pakten av 1939 ble publisert. Sovjetkommunismen syntes diskreditert. Ved en meningsmåling i 1992 om hvem som var Russlands viktigste statsmann gjennom tidene, svarte 15 % Lenin, og kun 6 % stemte på Stalin. Peter den store var den mest populære med 44 % av stemmene (Bagger 2007: 110–11).

Oppløsningen av de tradisjonelle historiske orienteringsplattformene skapte en kollektiv identitetskrise i Russland. En omskrivning av den kollektive selvbiografien var åpenbart nødvendig, men det var vanskelig å bli enig om en rød tråd. Mens den politiske ledelsen i de øvrige tidligere sovjetrepublikkene (særlig i de baltiske statene) kunne se tilbake på det sovjetiske imperiets oppløsning som en triumferende kulminasjon på en nasjonal fortelling om undertrykket selvstendighet, hadde man i Russland ingen tilsvarende løsning på det nasjonale spørsmålet (jf. Zajda & Zajda 2005: 707, 712). Det å være Sovjetunionens arvtakerstat var en tung og komplisert byrde å bære. Spørsmålet om hvordan den sovjetiske arven burde forvaltes ble besvart på forskjellige måter av forskjellige aktører i det postsovjetiske Russland. Det synes allikevel rimelig å foreta et skille mellom to typer av tilnærminger som snart utkrystalliserte seg i den historiepoltiske debatten: den liberale/demokratiske og den nasjonale/patriotiske.

Den liberale/demokratiske tilnærmingen var generelt antikomunistisk og pro-vestlig, og dens forkjempere var for en stor del medlemmer av den liberale intelligentsiaen. Den sovjetiske fortiden var i denne optikken noe Russland måtte distansere seg fra og definere seg i opposisjon til, samtidig som den måtte minnes, bearbeides, mestres og overvinnes. Ifølge en slik fortolking måtte Russland gjennom en kulturell og moralsk renselsesprosess for å kunne bli et levedyktig demokrati, og en slik prosess måtte begynne med anerkjennelsen av sovjetstatens, og særlig Stalin-regimets, forbrytelser. Det var ikke nok bare å fordømme Stalin: Russerne måtte, slik historikeren Mikhail Gefer formulerte det, komme «stalinismen som tok bolig i oss alle», den ennå virkende arven etter diktatorens terrorregime, til livs (sitert i Figes 2009).

Organisasjonen Memorial, som ble stiftet i 1988, var en eksemplarisk manifestasjon av denne typen fortidstilnærming. Memorial, som fra begynnelsen av var støttet av sentrale intellektuelle lederskikkelser som Andrej Sakharov, søkte å bidra til en samfunnsutvikling i retning av demokrati, rettsstat, menneske- og borgerrettigheter. Det primære moralske og politiske anliggende for Memorial var av historisk og erindringsmessig art. Foreningens første prosjekt var

å få opprettet et minnesmerke over stalinismens ofre i Moskva. Dette lyktes dem i oktober 1990, da en minnestein ble plassert foran det tidligere KGB-hovedkvarteret på Lubjanka-plassen. Syv år senere ble et museum til minne om politisk undertrykkelse og totalitarisme åpnet i Perm etter påtrykk fra Memorial (Adler 2005: 1097). Memorial er i dag fortsatt blant de fremste og mest innflytelsesrike organisasjonene av sitt slag i Russland.

Den nasjonalpatriotiske måten å tilnærme seg Russlands sovjetiske fortid på kjennetegnes derimot ved at (utvalgte biter av) landets historie og tradisjoner løftes opp som noe storslagent som man ikke skal skamme seg over, men være stolt av. Historisk var én kilde til slike holdninger miljøet rundt den fascistisk-nasjonalistiske organisasjonen Pamjat (i 1988 omdøpt til Den nasjonalpatriotiske front Pamjat).³ «Pamjat» betyr, i likhet med «Memorial», minne eller erindring. Der stopper også likhetene. Pamjat søkte ikke demokrati med basis i en anerkjennelse og bearbeiding av sovjetmaktens forbrytelser, men ønsket et autokratisk tsarvelde og beundret Stalin for hans besluttsomhet. Pamjat var også bærer av antisemittisk tankegods. Organisasjonens talspersoner siterte «Sions vises protokoller» og hevdet at jøder (eller «sionister») og frimurere sto bak alle Russlands historiske onder. Pamjat vant aldri masseoppslutning, men representerte en ekstrem variant av en bredere nasjonalistisk strømning som Vladimir Zjirinovskijs «liberaldemokratiske» parti skulle basere seg på under første halvdel av 1990-tallet (Laqueur 1993; Korey 1995: 116–46; Simonsen 1996). Et annet nasjonalpatriotisk utspring fantes hos kommunistene, som sto på linje med nasjonalistene når det gjaldt å prise den sovjetiske fortidens storhet. Med andre ord fantes nasjonalpatriotismen både til høyre og venstre i det politiske spektrum.

Mens de liberale demokratenes fortolkning av fortiden var relativt entydig og med klare politiske mål, utgjorde nasjonalpatriotene derimot ingen enhetlig leir. Det som forente nasjonalpatriotisk sinnede intellektuelle og politikere, var først og fremst en form for kollektivt *ressentiment* som ble næret av en kombinasjon av økonomisk utrygghet og såret nasjonalfølelse. Sovjetunionens sammenbrudd og den påfølgende sosioøkonomiske og politiske urotiden hadde gitt opphav til nasjonal ydmykelse og en betydelig desorientering både kulturelt og økonomisk: Sovjetiske myter var knust, landet

3. Den russiske historikeren Vladimir Pribylovskij har hevdet at populariseringen av begrepet «nasjonalpatriotisme» under perestrojka-perioden sannsynligvis har røtter i Pamjat-bevegelsen og mediens omtale av denne (Pribylovskij 2001).

hadde tapt sin supermaktstatus og sitt imperium, og det økonomiske systemet som tross alt hadde sikret en viss materiell trygghet og forutsigbarhet, var blitt avvirket. En observatør har bemerket at «patriotisk stolthet var blitt oppspist av skam» innen utgangen av 1990-tallet (Sperling 2009: 218). En meningsmåling gjennomført i 2000 forsterket dette inntrykket – den viste at 75 % beklaget at Sovjetunionen var gått i oppløsning (Levada-tsentr 2011). Det var med utgangspunkt i denne konteksten at Putins regjering iverksatte de historiepoltiske tiltak som denne artikkelen i det følgende vil analysere.

Patriotisk oppfostring og historiepoltikk

Som tidligere nevnt hadde ikke Jeltsin-administrasjonen viet patriotismespørsmålet noen spesiell oppmerksomhet; det var ingen statlige forsøk på å styre historieundervisningen på 1990-tallet (Bagger 2007: 119). Den styrende elitens politiske utsyn var riktignok antikomunistisk, men historieundervisningen ble ikke utsatt for (ensidig) ideologisk press. Tvert imot ble elever «oppfordret til å anta en kritisk historiebevissthet ved å se på hendelser fra forskjellige perspektiver» (Zajda & Zajda 2005: 711). Vladimir Putin, som tok over presidentembetet i 2000, gjorde det imidlertid raskt klart at gjenreisningen av fedrelandskjærligheten, herunder stolthet over nasjonen og dens historie, ville inngå som et viktig element i hans politiske program. Putins regjering lanserte to «femårsplaner» for «patriotisk oppfostring» (*patriotitsjeskoje vospitanije*) (2001–05 og 2006–10) med «militærpatriotisk oppfostring» som et sentralt element.⁴

Begrepene «patriotisk oppfostring» og «militærpatriotisk oppfostring» var ikke nyvinninger, de dukket opp første gang i forbindelse med Lenoid Brezjnevs militaristiske utdanningspolitikk på 1960- og 1970-tallet.⁵ Begrepene forsvant heller ikke med Sovjetunionen, men dukket opp igjen i russiske lovtekster på 1990-tallet. I mars 1998 vedtok Dumaen en lov om verneplikt som erklærte «militærpatriotisk oppfostring» for å være del av russiske borgeres «obligatoriske forberedelser til militærtjenesten» (*Rossijskaja gazeta* 2. april 1998). Det var imidlertid først under Putin-administrasjonen at den patriotiske oppfostringen ble løftet opp som en politisk prioritet.

4. I 2010, nå under Dmitrij Medvedevs presidentskap, ble en tredje femårsplan for årene 2011–15 vedtatt.

5. En lærebok fra denne perioden oppfordret elever til å utføre militærtjenesten på følgende vis: «Ingen, bortsett fra feiginger og foraktelige utskudd, nekter å gjøre tjeneste i Den sovjetiske hær» (Sperling 2009: 229).

På overordnet nivå var Putins program for patriotisk oppfostring utformet med tanke på «å danne en opphøyd patriotisk bevissthet, en følelse av lojalitet overfor ens fedreland, en beredskap til å utføre borgerplikter og den grunnlovsbestemte forpliktelsen til å forsvare moderlandets interesser» (Postanovlenije... 2001). Programmet nevner ikke bare patriotisk, men også militærpatriotisk oppfostring som et av sine sentrale elementer. Formålet med militærpatriotisk oppfostring skal være å styrke Russlands forsvarsevne ved å innprente borgerne fornyet nasjonalpatriotisk stolthet og ansvarsfølelse, hvilket i sin tur er ment å øke militærtjenestens prestisje:

Likegyldighet, egoisme, individualisme, kynisme, umotivert aggresjon og en respektløs holdning til staten og samfunnsinstitusjoner har bredt om seg i den sosiale bevisstheten. Stats- og militærtjenestens prestisje er i stadig forfall (ibid.).

For å bøte på dette er det ifølge planen nødvendig å promotere studiet av landets historie, og spesielt «de heroiske hendelsene i den nasjonale fortiden». På den annen side heter det at «forvringning og forfalskning av fedrelandets historie aktivt må forhindres» (ibid.).⁶

Femårsplanene for patriotisk oppfostring innebar altså et historiepoltisk initiativ som harmonerte med den nasjonalpatriotiske fortidstilmærmingen. Dette skulle i løpet av 2000-tallet bli tydeliggjort i form av nye, offisielle lærebøker for historie i skolen, og ikke minst i form av den såkalte «Kommissjonen for motvirkning av forsøk på historieforfalskning som er til skade for Russlands interesser».

Patriotiske historielærebøker i skolen

I 2002 satte det russiske utdanningsministeriet skrivingen av en ny lærebok i moderne russisk historie ut til konkurranse. En slik bok skulle i følge ministeriet «bidra til å nære patriotisme» og «historisk optimisme» hos elevene. Et forfatterkollektiv under ledelse av Nikita Zagladin vant konkurransen. Tendensen i konkurransevinnerens

6. I praksis blir patriotisk historieundervisning gjerne kombinert med mer fysiske former for fostring. Et eksempel på dette er gjengitt i et lokalt tidsskrift fra Pskov-regionen. Sommeren 2006 ble aktivitetene på en sommerleir for barn fra vanskeligstilte familier beskrevet på følgende måte: «Spesiell oppmerksomhet ble viet militærpatriotisk oppfostring». Ungdommene deltok i aktiviteter for å lære seg «prinsipper for nærkamp og selvforsvar», de spilte fotball og volleyball, «arbeidet med arkivmateriale og besøkte museet for militær ære» (*Sled «pantery»* 6/2006: 26).

tekst antydes ved at de stalinistiske massedeportasjonene av hele folkeslag under 2. verdenskrig overhodet ikke tas opp, hvilket leder til at et fenomen som den tsjetsjenske separatismen på 1990-tallet blir fremstilt uten forhistorie, dukkende opp ut av ingenting. Kapitlet om Den store fedrelandskrigen fokuserer på Stalins lederskap og generalenes militære evner, mens beleiringen av Leningrad og dens ofre forbigås i stillhet (jf. Sokolov 2008). En russisk historiker felte følgende dom over Zagladins bok: «En meningsløs katekisme, en ansamling av aksiomer fra Brezjnev- og Stalin-tiden» (Sokolov 2009: 93–94).

Kort tid etter at Zagladins lærebok vant offisiell anerkjennelse, ble en annen og mer kritisk lærebok fratatt det samme. Igor Dolutskijs populære lærebok i moderne russisk historie for 10. og 11. klasse (den hadde solgt i mer enn en halv million eksemplarer siden 1994) ble i desember 2003 fjernet fra utdanningsministeriets liste over godkjente lærebøker. Boken, som utmerket seg ved grundig gjennomgang av Stalin-tidens undertrykkelse (Mendelson & Gerber 2006: 6), vek heller ikke tilbake for kritikk av samtidige makthavere. I bokens syvende, reviderte utgave (2001–02) ble for eksempel elevene oppfordret til å diskutere hvorvidt Putins Russland beveget seg i retning av en autoritær politistat (*Pravda.ru* 2003).

Det er sagt om historieskrivning at dens funksjon er todelt. På den ene siden er den kritisk og analytisk – den er skeptisk til *grand narratives* og søker å bryte disse ned i deres enkelte bestanddeler. På den annen side har historieskrivningen en kreativ, konstruktiv og tradisjonsformidlende funksjon. Etter Putins syn hadde den kritiske historieskrivningen på 1990-tallet vært ødeleggende. Samfunnet behøvde nå gjenoppbygging og tradisjon. Dolutskijs bok kan ha vært dråpen som fikk begeret til å renne over; en embetsmann skal ha uttalt at boken «oppfordrer til forakt for vår fortid og det russiske folk» (Figes 2009: fotnote 10). Like før boken mistet sitt offisielle godkjent-stempel, uttalte Putin under et offentlig møte med en gruppe historielærere at historikerne tidligere hadde «vektlagt negative aspekter, siden oppgaven var å ødelegge det tidligere systemet. Nå har vi imidlertid en konstruktiv oppgave»: å gjøre ungdommen «stolte av sitt land og dets historie» (Sokolov 2008).

Lærebok-kontroversene gikk inn i en ny fase i 2007–08 da et nytt sett med lærebøker (og håndbøker for lærere) i moderne russisk historie – «Filippov-lærebøkene» etter hovedforfatteren Aleksandr Filippov – ble publisert. Disse bøkene var tydelig preget av myndighetenes historiepolitiske grep. Historikeren Jelena Zubkova hevdet i

en kommentar at Russland med dette hadde fått «en regjeringsversjon av historien laget spesielt for skolen» (Zubkova 2009: 861–62).

Hva gjorde de nye lærebøkene til en «regjeringsversjon»? Først og fremst var de etter alt å dømme bestilt av presidentadministrasjonen i samarbeid med utdanningsministeriet (Aron 2008; Figes 2009). Bøkene ble trykt i svært store opplag, ca 250 000 eksemplarer (et normalt opplag for denne type lærebøker er om lag 10 000). Aleksej Miller har påpekt at ingen forlegger ville risikert å trykke så mange eksemplarer ut fra kommersielle hensyn alene og uten å ha en garanti for avsetning (Miller 2010: 33–34). Videre ble lanseringen støttet og fulgt opp av en omfattende PR-kampanje og sterke anbefalinger fra utdanningsministeriet (Zubkova 2009: 865).

Parallelt med lanseringen uttalte Putin under en nasjonal konferanse for lærere i historie og samfunnsvitenskap i juni 2007 at det var behov for å standardisere historieundervisningen. Han beklaget seg over bruken av lærebøker som var utarbeidet ved hjelp av utenlandsk finansiering. Forfatterne av slike bøker, hevdet Putin, «danser etter andres pipe» (*oni ispolnjajut polku-babotsjku, kotoruju zakazyvajut*) (Kommersant 20. mai 2009). Selv om han vedgikk at også russisk historie omfattet problematiske sider, var han av den oppfatning at disse var mindre fremtredende enn hos andre land – Russland hadde for eksempel ikke opplevd nazisme eller «tømt kjemikalier over et lite land». Det er også verdt å merke seg Putins avsluttende bemerkning: «Vi kan ikke tillate andre å påtvinge oss skyldfølelse» (*Izvestija* 21. juni 2007).

Hva er så innholdet og de historiske perspektivene som preger Filippov-lærebøkene? Utleeringen av historien synes hos Filippov grunnleggende å anta ikke bare statens primat, men også styremaktens aprioriske legitimitet.⁷ I innledningen til håndboken for lærere i russisk historie for perioden 1900–45 heter det at elevenes oppmerksomhet først og fremst skal rettes mot «forklaringen av motivene og logikken bak myndighetenes handlinger» (Danilov & Filippov 2008: 5). Denne historietilnærmingen korresponderer med ideen om *gosudarstvennost* («statlighet»), som sto sentralt i Putins nasjonale strategi (Sperling 2009: 258).⁸

7. Forfatteren av en annen, svært kontroversiell lærebok i historie for studenter på universitetsnivå, Aleksandr Vdovin, har i en artikkel utdypet synet på behovet for en historie forankret i «nasjonal-statlig patriotisme» (Vdovin 2009). For mer om kontroversen rundt denne utgivelsen, se Fedor 2010.

8. For en grundig analyse av hvordan «konstruksjonen av en statsnasjon» i Russland implementeres gjennom makthavernes krav til historisk-politisk dannelse i skoleverket, se Zvereva 2009.

Problemene med en slik statssentrert tilnærming kommer tydeligst frem i behandlingen av Stalins regime. Den stalinistiske masseterroren presenteres som en pragmatisk administrasjonsmåte og et instrument for å bli kvitt opposisjonelle som ellers kunne skape politisk ustabilitet og derved hindre industrialiseringen og konsolideringen av den nye staten, en politikk som i sin tur hevdes å ha vært nødvendig gitt den store krigen som truet i horisonten. Målet helliget altså midlene. De morderiske politiske tiltakenes *rasjonalitet* understrekes; deres *moralitet* tas ikke opp (Zubkova 2009; se også Danilov & Filippov 2008: 19). Et godt eksempel er håndteringen av terroren i lærerhåndboken: Resultatene av Stalins «utrenskninger» oppsummeres ved å henvise til «dannelsen av en ny styrende klasse» som ikke bare var «skikket til moderniseringsoppgavene» som sto for døren, men som også var «betingelsesløst lojal overfor den øverste makten og uklanderlig i sin utøvende disiplin» (Danilov & Filippov 2008: 90). Forfatterne har intet å si om de millioner av uskyldige ofre for terroren, og det finnes heller ingen refleksjon rundt terrorens masse-morderiske og kriminelle karakter.

Å ta utgangspunkt i statens primat og legitimitet betyr implisitt å forsvare statens minne. Sovjetiske statlige forbrytelser presenteres følgelig ikke som sådanne, men utelates eller forskjøttes. Tvangskollektiviseringen fremstilles ikke som en villet og valgt politikk, men som «simpelthen den eneste mulige løsningen» på oppgavene Sovjetunionen var stilt overfor (ibid.: 17). Sultkatastrofen som fulgte i dens kjølvann, og som myndighetene bevisst unnlot å bekjempe blant annet ved å forby utenlandsk nødhjelp og ved å opprettholde og brutalt innkreve umulige kvoter for kornleveranser, skal Stalins regime heller ikke klandres for, ifølge forfatterne: Hungersnøden som krevde flere millioner sovjetborgeres liv, var et resultat av «værforhold» og «kollektiviseringsprosessens ufullstendighet (*nezaversjennost*)» (ibid.).

Et annet talende eksempel er utelatelsen av Katyn-massakren, hvor sovjetiske sikkerhetsstyrker våren 1940 henrettet om lag 22 000 polakker – krigsfanger, offiserer, professorer, advokater, ingeniører, lærere og andre medlemmer av den polske intelligentsiaen. Det nevnes riktignok at polske krigsfanger ble henrettet, men feilaktig at dette skjedde etter lov og dom – og det symboltunge stedsnavnet «Katyn» er ikke nevnt (Karatsuba 2009, se også Danilov & Filippov 2008: 24).

Fremstillingen av Sovjetunionens politikk overfor nabolandene i vest like før og etter andre verdenskrig ligger i det hele tatt tett opp til sovjetstatens egen narrativ; den minner mest om hvordan regimet i samtiden legitimerte sine egne overgrep. Angrepet på Polen i september 1939, sies det, «handlet (...) ikke om noe annet enn

frigjøringen av en del av Fedrelandet» (Danilov & Filippov 2008: 21), og polakkene og andre sentral- og østeuropeiske befolkninger ønsket ifølge lærebokforfatterne kommunistene velkommen til makten (ibid.: 55–56).

Kamp mot «forfalskning av historien»

Femårsplanene for patriotisk oppfostring understreket som nevnt behovet for å motarbeide «forfalskning av historien». I mai 2009 nedsatte Dmitrij Medvedev, som hadde tatt over presidentembetet året før, en egen kommisjon «for motvirkning av forsøk på historieforfalskning som er til skade for Russlands interesser» (*Kommissija po protivodejstvu popytkam falsifikatsii istorii v usztsjerb interesam Rossii*). Blant kommisjonens 28 medlemmer var et antall FSB-ansatte og andre statlige tjenestemenn, men ingen uavhengige, profesjonelle historikere (Felgenhauer 2010). Kommisjonens hovedoppgaver skal være å rapportere om «forfalskning av historiske fakta og hendelser som har til hensikt å sverte Den russiske føderasjons internasjonale prestisje» og å utarbeide strategier og konkrete forslag for å motarbeide slik forfalskning (Ukaz... 2009).

Det russiske ordet for «forfalskning» – *falsifikatsija* – bærer samtidig betydningen «falsifisering», hvilket understreker ironien ved kommisjonens benevnelse, ettersom sistnevnte betydning gjerne knytter an til oppfatningen om at en teori bare er vitenskapelig dersom den lar seg falsifisere, altså motbevise. Teorier om historiske sammenhenger må i henhold til en slik forståelse kunne la seg falsifisere for ikke å henfalle til pseudovitenskap. Presidentkommisjonen skal i utgangspunktet motarbeide forfalskning, men grensen mellom forfalskning og falsifisering kan her være flytende, og det er nærliggende å tro at det mest av alt er et ønske om å unngå at den statlig-patriotiske versjonen av historien skal motbevises, som drev Medvedev til å opprette kommisjonen: Uansett hvordan man oversetter *falsifikatsija*, er det kun det som er «til skade for Russlands interesser,» som skal motvirkes.⁹

Femårsplanene for patriotisk oppfostring, lanseringen av regjeringsstøttede lærebøker i historie og presidentens kommisjon for

9. I mai 2009, samtidig med lanseringen av kommisjonen, la partiet Det forente Russland frem et lovforslag (nr. 197582–5) for å kriminalisere «rehabilitering av nazismen» og såkalt «krenkelse av det historiske minnet om hendelser som fant sted under andre verdenskrig» (Koposov 2011). Hva «krenkelse av det historiske minnet» skulle bestå i, ble ikke nærmere definert. Lovforslaget ble i første omgang avvist, men er fortsatt under behandling: Senest i juni 2011 ble det diskutert under en sesjon i Dumaen (*Segodnia.ru* 2011).

motvirkning av forsøk på historieforfalskning viser beslutsomheten og retningen i den putinistiske historiepolitikken. I 1956 proklamerte Nikita Khrusjtsjov at «historikere er farlige folk. De er i stand til å velte om på alt. De må styres» (Baron 2000). Ekkoet av Khrusjtsjovs ord kan høres i dagens forsøk på å gjøre samfunnets historieforståelse til gjenstand for politisk styring. Bruken av begreper som *falsifikatsija istorii* og *falsifikatory istorii* – som stammer fra Stalin-tiden, hvor de ble brukt som retoriske våpen for å angripe politiske motstandere – reflekterer det faktum at russisk politisk kultur fortsatt bærer på en byrde av sovjetiske og stalinistiske tanke- og persepsjonsmønstre.

Så langt kan det konkluderes at russiske myndigheter under Putin og Medvedev har iverksatt betydelige tiltak for å forme synet på fortiden i dagens russiske samfunn – tiltak som historiepolitisk gjenspeiler det nasjonalpatriotiske historiesynet. Hvordan har så responsen vært?

Historiepolitikkenes mottagelse

Reaksjonene på innføringen av den putinistiske historiepolitikken har ikke vært entydige. De sterkeste negative reaksjonene stammer fra Memorial og tilknyttede organisasjoner, og, mer generelt, fra sjiktet av liberalt innstilte intellektuelle, politikere, journalister og kommentatorer – forkjempere for demokrati, menneskerettigheter og et dyptgående oppgjør med fortiden (se for eksempel Karpjuk 2007; Sokolov 2008; Miller 2008; Mikhaleva 2009; Miller 2010). Skarp kritikk har også blitt formulert i de store dagsavisene. *Izvestija* skrev for eksempel om femårsplanene for patriotisk oppfostring at de så ut som noe kommunistpartiets politbyrå kunne ha kommet opp med, og at de eneste regimene som praktiserte denne type «patriotisk oppfostring» var stater som Nord-Korea, Turkmenistan og Kina (Aale 2005).

I mars 2010 ble et åpent protestbrev, underskrevet av 18 offentlige aktører, menneskerettighetsaktivister og intellektuelle, publisert. Forfatterne oppfordret innstendig til «å skjerme russiske barn fra den statlige ideologien 'militærpatriotisme'» (*Grani.ru* 2010). De hevdet videre at innføringen av «militærpatriotisk oppfostring» er i strid med grunnloven, som klart og tydelig sier at utdannings-systemet skal være fritt for enhver form for statlig ideologi. Forfatterne av protestbrevet så den militærpatriotiske oppfostringen som en ideologisk pakke ment å innprente i skoleungdommen nasjonalisme, militarisme, en ukritisk holdning til statsmakten og

et statssentrert syn på russisk historie (ibid.). Et nytt protestbrev ble publisert i forbindelse med lanseringen av presidentens kommisjon for motvirkning av historieforfalskning og det parallelle lovforslaget om å kriminalisere «krenkelse av det historiske minnet». Brevet var underskrevet av mer enn 200 historikere, samfunnsvitere, journalister og andre (*Polit.ru* 2009a).

Den russiske liberale intelligentsiaen har altså med styrke kritisert den putinistiske historierpolitikken og de nye lærebøkene i historie. En russisk kommentator observerte at omfanget av sivilsamfunnets reaksjon på Filippov-lærebøkene var uten sidestykke og understreket samtidig reaksjonenes negative karakter: «Analytikere har dekonstruert de minste detaljer i Filippovs lærebok, dissekert den og druknet den i et hav av kritikk» (Zubokva 2009: 861).¹⁰

På den annen side kan vi observere at både statlige tjenestemenn og historikere på forskjellige nivåer aktivt har tatt del i kampanjen for patriotisk oppfostring og kampen mot «forfalskning». Den putinistiske historierpolitikken har i flere sammenhenger blitt møtt – og forsterket – av initiativer nedenfra. Mest oppsiktsvekkende var kanskje avsløringen i juni 2009 av at Valerij Tisjkov, leder for historieseksjonen i Det russiske vitenskapsakademis historisk-filologiske avdeling, hadde sendt ut et rundskriv hvor han ba underordnede ledere om å bringe til veie en «annotert liste over historisk-kulturelle forfalskninger», inkludert navn på ansvarlige personer og organisasjoner (*Polit.ru* 2009b).¹¹

Våren 2010 etablerte bystyret i Moskva en egen lokal kommisjon «for å motvirke forfalskning av historien om Den store fedrelandskrigen», og i mars 2011 ble det kjent at det skulle opprettes underkommisjoner på bydelsnivå for ytterligere å styrke innsatsen mot «falsifikatører» (*RIA Novosti* 3. mars 2011). Samme måned publiserte Moskva-kommisjonen en brosjyre med tittelen *Den store fedrelandskrigen 1941–45. Myter og virkelighet* til bruk for byens historielærere. Teksten representerer den putinistiske historierpolitikens absurde høydepunkt med påstander om at begreper som «kollaboratører» og «slaget ved Rzjev»¹² er å betrakte som «forfalsk-

10. Zubkova refererer her til Filippovs lærerhåndbok i russisk etterkrigshistorie.

11. Under et intervju med *Radio Svoboda* i juli 2009 lovet en tilsynelatende ukomfortabel Tisjkov overfor journalisten å trekke rundskrivet tilbake (*Radio Svoboda* 2009).

12. Slaget ved Rzjev (*Rzjevskaja bitva*) refererer til en rekke sovjetiske offensiver 1942–43 mot tyske stillinger i Tver og Smolensk hvor opp mot en million sovjetiske soldater ble drept – dobbelt så mange som på tysk side. De enorme sovjetiske tapene ble ikke offisielt omtalt i Sovjetunionen. En russisk dokumentarfilm fra 2009 som forteller om hvordan sovjetiske soldater hensynsløst ble sendt ut i store puljer for deretter å bli meiet ned av tyskernes maskingeværer, skapte til dels sterke negative reaksjoner i Russland (Ewers 2009).

ninger» som fremmes med den hensikt «ikke bare å forringe vår Seier, men også å utslette minnet om den for således å berøve et av det 20. århundres symboler for sin konstruktive og forenende kraft» (sitert i Sokolov 2011).

Akademikere og høyeregradsstudenter ved universitetene har også kommet den patriotiske historiepolitikken i møte. Den daværende lederen for Institutt for russisk historie ved Det russiske vitenskapsakademiet, Andrej Sakharov, gav følgende vurdering av de nye lærebøkene i historie:

Den historiske flerstemmigheten har forhindret folkets enhet og skapt forvirring i samfunnsorienteringen; den ble til et våpen i politiske kamper. Politiske virvelvinder blåste gjennom lærebøkens sider. Tiden er kommet for objektivt å undersøke den egne historien, for å bygge den historiske kunnskapen inn i bevisstheten til nasjonen som er i ferd med å reise seg (*vstroit istoritsjeskije znanija v soznanije podnimajusjsjejsia natsii*) (Izvestija 1. oktober 2007).

I 2010 utkom den svært kontroversielle boken *Russlands historie 1917–2009*, forfattet av to historieprofessorer ved Det statlige universitetet i Moskva, Aleksandr Barsenkov og Aleksandr Vdovin.¹³ Hvor nær forfatterne la seg opp til den putinistiske historiepolitikken, er tydelig ut fra innledningen, der Putins formaning fra 2007 om ikke å tillate at Russland «påtvinges skyldfølelse» gjengis som et slags metodologisk utgangspunkt. Videre hevdes det at lærebøker i historie «må unngå eksesser som fornærmer det historiske minnet og nasjonalfølelsen» (Barsenkov & Vdovin 2010: 10). I et annet tilfelle presenterte forskere ved Sjolokhov-universitetet i Moskva en søknad om statlige prosjektmidler til et prosjekt som gikk ut på «å produsere en annotert liste over historieforfalskere». Søknaden ble imidlertid avvist (Kurilla 2009: 4). Sammendrag av russiske master- og doktorgradsavhandlinger fra perioden 2000–10 viser at også mange historiestudenter har valgt å presentere sine studier som eksplisitte bidrag til patriotisk og militærpatriotisk oppfostring, først og fremst i tilknytning til temaer knyttet til «heroiske sider»

13. Bokens innhold ble sterkt kritisert – ikke bare som i Filippovs tilfelle for en ambivalent holdning til stalinismen – men også for antisemittiske tendenser og «kildekritisk barbari» (jf. Svetova 2010; Sokolov 2010). Videre ble boken gjort til gjenstand for debatt i Samfunnskammeret (*Obsjtsjestvennaja palata*), som vedtok å bringe den inn for historieforskningskommisjonen. Det har ikke lyktes å spore opp noen uttalelse om boken fra kommisjonens side, men i november 2010 besluttet det historiske fakultet ved Det statlige universitetet i Moskva at boken var uegnet for bruk i undervisningen (*Regnum.ru* 2010).

av historien, slik som partisanbevegelsen under Den store fedrelandskrigen (se f. eks. Korovin 2008; Spiridonov 2009; Dikij 2009).

Avhandlinger som omhandler den militærpatriotiske oppfostringens egen historie har også dukket opp. I sammendraget av en slik doktoravhandling fra 2009 fremholdes det som et argument for studiens relevans at «det å finne nye metoder for militærpatriotisk oppfostring er gjort til et primært anliggende i hele landet. Behovet for å styrke Russlands makt (*mogusjtsjestvo*) krever ytterligere forbedring av den militærpatriotiske oppfostringen og at det dannes en moralsk-psykologisk beredskap for å forsvare fedrelandet» (Galdobina 2009). Forfatterne av denne type studier frasier seg slik sin uavhengige rolle som historikere i det de lar forskningen underordnes den pågjeldende statlige politikk for økt patriotisme.

Med utgangspunkt i de eksemplene jeg har skissert her, synes det tydelig at den putinistiske historiepolitikken har møtt både begeistring tilslutning, opportunistisk tilpasning og hardnakket motstand. Utvilsomt har mange aktører på det historiske feltet simpelthen fortsatt sin virksomhet uten hensyn til patriotiske femårsplaner eller kommisjoner mot historieforfalskning.¹⁴ To mye omtalte hendelser har imidlertid gitt grunn til å tro at historikere og andre personer eller organisasjoner som arbeider med politisk sensitive emner, og som ikke retter seg etter den patriotiske historiepolitikken, kan risikere å utsettes for press.

For det første ble i desember 2008 organisasjonen Memorials kontorer i St. Petersburg utsatt for en aksjon der representanter for påtalemyndigheten sammen med maskerte politimenn konfiskerte tolv harddisker fulle av digitaliserte historiske dokumenter relatert til sovjetisk statlig undertrykkelse og terror, samlet inn over en periode på 20 år. Myndighetene begrunnet aksjonen med en mistanke om at Memorial hadde forbindelser til en obskur antisemittisk lokalavis som var nedlagt året før. Bevis for dette fantes ikke, og en lokal domstol fant senere aksjonen ulovlig. Harddiskene ble levert tilbake i mai 2009.

Det andre eksemplet er den såkalte Arkhangelsk-affæren, som ble innledet i september 2009 da historieprofessor Mikhail Suprun ved Det statlige Pomoruniversitetet i Arkhangelsk ble hentet inn for avhør hos FSB. Suprun ble anklaget for brudd på personvernlov-

14. Bøker, artikler, filmer og TV-serier som tar for seg «upatriotiske sannheter» har fortsatt å komme ut i Russland gjennom 2000-tallet. Et godt eksempel er filmen *Pop* (Presten), som tar for seg samarbeidet mellom representanter for den russisk-ortodokse kirken og den tyske okkupasjonsmakten i Russland under Den store fedrelandskrigen. Se også Jahn 2010: 128–29.

givningen i forbindelse med å ha samlet inn arkivmateriale relatert til sovjetiske forbrytelser mot etniske tyskere og tyske krigsfanger på 1940-tallet.¹⁵ Samtidig ble Aleksandr Dudarev, en tjenestemann med ansvar for Innenriksministeriets arkiv i Arkhangelsk fylke og som hadde gitt Suprun tilgang til dokumentene, siktet for kriminelle handlinger. Saken mot de to pågår fortsatt. Suprun og Dudarev hevder selv at FSB har fabrikkert anklagene som et ledd i en større plan om å hindre kritisk forskning rundt Stalin-tidens forbrytelser (*Ekho Severa* 2011).

Bevegrunner, resultater og fremtidsperspektiver

Den putinistiske historiepolitikken oppsto ikke i et vakuum. Sosio-ologen Boris Dubin har snakket om et «sug nedenfra» som oppsto i det postsovjetiske samfunnet i kjølvannet av 1990-årenes sosio-økonomiske omveltninger. «Suget» bunnet i en folkelig etterspørsel etter igjen å føle seg som del av en stormakt (*velikaja derzjava*) med en stolt og storslagen fortid rensert for historiske mørke flekker som GULag og statlig masseundertrykkelse (*Ekho Moskvy* 2011). De historiepolitiske tiltakene beskrevet her kan i den forstand sees som en statlig respons på et folkelig ønske om en mer harmonisk fortelling om den sovjetiske fortiden.¹⁶ Samtidig spiller også negative motiver en rolle: Mange russere har av forskjellige årsaker ønsket å unngå en konfrontasjon med og anerkjennelse av den smertefulle fortiden (Adler 2005: 1113–14).

Dubin synes å ha rett i at historiepolitikken besvarte et nasjonalpatriotisk folkelig krav, men andre hensyn og interesser ligger også bak. Innenrikspolitisk er det åpenbart et ønske om å styrke den russiske staten. Kultivering av en statslojal patriotisme er ment å tjene dette formål. Videre er utenrikspolitiske implikasjoner tydelige. Anklager om «historieforfalskning» er ofte blitt rettet mot de

15. Suprun står siktet for brudd på straffelovens paragraf 137, «ulovlig innsamling av personlig informasjon». Ved hjelp av det innsamlede materialet skulle Suprun i samarbeid med tyske Røde Kors publisere en såkalt *Kniga pamjati* (minnebok). Siden begynnelsen av 1990-tallet har det blitt publisert en lang rekke slike minnebøker med biografisk informasjon om ofrene for politiske undertrykkelser.

16. I essayet *Mythistory* har historikeren William H. McNeill understreket den harmoniske mytens individuelle og kollektive nødvendighet: «Belief in the virtue and righteousness of one's cause is a necessary sort of self-delusion for human beings, singly and collectively. A corrosive version of history that emphasizes all the recurrent discrepancies between ideal and reality in a given group's behavior makes it harder for members of the group in question to act cohesively and in good conscience. That sort of history is very costly indeed. No group can afford it for long» (McNeill 1986: 14).

baltiske statene og Ukraina. En særlig kilde til misnøye har vært den ukrainske fortolkningen av Holodomor, den massive hungersnøden i Ukraina i 1932–33, som et resultat av en genocidal politikk rettet mot ukrainske bønder. I 2008 vedtok det russiske parlamentet en resolusjon som erklærte at Holodomor ikke var et folkemord. Det er sannsynlig at russiske myndigheter anser slike fortolkninger som farlige – ikke bare fordi de virker negativt på Russlands omdømme, men også fordi de kan føre til erstatnings- og kompensasjonskrav fra personer og grupper som ble undertrykket av sovjetmakten.

For en mer abstrakt og overordnet forståelse av den putinistiske historiepolitikken og dens innvirkning, kan det være nyttig å se på hvilket historisk metanarrativ som nyter kulturell legitimitet og dominans. I den vestlige kultursfære har, tross en viss skepsis til *grand narratives* i kjølvannet av «den postmoderne vendingen», fortellingen om demokratiet (i vid forstand) bevart sin legitimitet (Hall et al. 1992: 41). Demokratiet som metanarrativ handler om borgernes kamp for politisk innflytelse og rettigheter og minoritetenes kamp mot diskriminering. Den demokratiske fortellingen tjener et oppbyggelig og samlende formål, samtidig som den tjener til å marginalisere konkurrerende metanarrativer som illegitime (for eksempel sosialdarwinistiske fortellinger om rasens kamp for overlevelse). Også i Russland finnes det demokratiske metanarrativet, men det har ikke en liknende dominant plass i kulturen. Det får stadig sterk konkurranse fra fortellingen om en sterk og mektig stat – en stat som tar vare på sine undersåtter, beskytter dem mot ytre fiender, hindrer kaos og sikrer stabilitet. Gitt den århundrelange autokratiske tradisjonen som Russlands historie preges av, er det ikke overraskende at fortellingen om den sterke staten fortsetter å strukturere russiske forestillinger om fortiden.

Det er imidlertid vanskelig å bedømme hvorvidt forsøket på å forme russiske borgeres kollektive erindring har vært vellykket. En årsak til dette er at kollektiv erindring er en abstrakt, lite håndgripelig og vanskelig målbar størrelse. Erindringen er heller ikke monolittisk, men fragmentert og uensartet. Det er likevel nødvendig å gjøre et forsøk på en generalisering. Memorial-medarbeider Irina Sjtsjerbakova har siden årtusenskiftet organisert den årlige konkurransen «Mennesket i historien. Russland og det 20. århundre», der skoleelever konkurrerer om å forfatte en historisk undersøkelse basert på sin egen familiehistorie. Ifølge Sjtsjerbakova skjedde det et merkbart skifte etter 2005: «Etter dette kom en ganske betydelig strøm av patriotiske arbeider. Det var mer av den offisielle patriotismen, som [elevene] i virkeligheten fyller med svært lite reelt innhold» (*RIA Novosti* 5. mai

2011). Dette antyder at den offisielle patriotiske oppfostringen er i ferd med å finne større klangbunn blant russisk ungdom.

Videre kan russeres oppfatning av Stalin være en nyttig tilgang for å antyde endringer i samfunnets erindringsmønstre. Riksdekkende meningsmålinger har vist at andelen som forholder seg positivt til diktatoren har sunket noe etter at Putin kom til makten, fra 38 % i 2001 til 32 % i 2010. Samtidig har imidlertid andelen som forholder seg negativt til Stalin gått kraftig ned: fra 43 % til 24 % – og andelen «likegyldige» vokst fra 12 % til hele 38 % (Levada-tsentr 2010). Det er ellers interessant å bemerke at det i første halvdel av 2000-tallet bredte seg en grunnleggende ambivalens blant russiske unge i møte med dette spørsmålet: Ifølge en undersøkelse foretatt i juni 2005, svarte over halvparten i aldersgruppen 16–29 år at Stalin «gjorde mer godt enn vondt». Bare litt under halvparten hevdet at de ville «avvise kategorisk» å stemme på diktatoren dersom han skulle ha stilt til valg (Mendelson & Gerber 2006: 4).

Det er ikke slik at putinistisk historierpolitikk og «patriotisk oppfostring» har forvandlet unge russere til stalinister. Men det å forholde seg likegyldig til Stalin, eller å mene at han «gjorde mer godt enn vondt», er bare mulig i en atmosfære med få minnesmerker og lite offentlig diskusjon om stalinismens ofre. Russland er i dag i ferd med å bli et sted uten levende vitner til Stalins terror. Dersom dette tomrommet fylles av «patriotisk oppfostring» snarere enn av symboler, minnesmerker, bøker, filmer og politikk for å bevare og beskytte minnet om ofrene, risikerer man et historisk hukommelsestap som vil kunne svekke russiske borgeres moralske kapasitet til å foreta en grundig og kritisk evaluering av den sovjetiske fortiden.

Er den putinistiske historierpolitikken på hell?

Diskusjonen om Russlands fortid som oppsto under glasnost, synes fortsatt i grove trekk først og fremst å stå mellom en nasjonalpatriotisk og en liberal/demokratisk tilnærming. Det er tydelig at den putinistiske historierpolitikken siden årtusenskiftet har promotert den nasjonalpatriotiske versjonen. Det finnes imidlertid tegn på at denne politikken er i ferd med å endre retning.

En politisk vilje til det som på tysk kalles *Vergangenheitsbewältigung*¹⁷ – å mestre landets vanskelige fortid gjennom et grundig og gjennomgripende oppgjør med den – har i den senere tid kunnet

17. For en russisk historikers syn på Tysklands omgang med sin nasjonalsosialistiske fortid, se Boroznjak 2006.

spores både i Kreml og hos innflytelsesrike politiske rådgivere. Det at både Medvedev og Putin har begynt å beskrive sovjetsystemet som «totalitært», et adjektiv som tidligere ble vurdert som et vestlig ideologisk våpen knyttet til Den kalde krigen – og som Filippovlærebøkene eksplisitt avviste – signaliserer et skifte i den politiske diskursen (Sherlock 2011: 99). Medvedevs åpent positive holdning til Mikhail Gorbatsjov, som fortsatt er upopulær i store deler av den russiske befolkningen, står i sterk kontrast til den putinistiske historiepolitikken – og til Putins eget utsagn om at Sovjetunionens oppløsning var det 20. århundres største geopolitiske katastrofe. I mars 2011 ble Gorbatsjov tildelt Russlands høyeste utmerkelse, St. Andreas-ordenen, «som et symbol på statens respekt for hans arbeid som statsleder» (*BBC News* 2. mars 2011). Slike historiepolitiske tiltak kan tyde på at den liberale/demokratiske fortidstilnærmingen er i ferd med å vinne terreng blant Russlands politiske elite.

Noe som forsterker inntrykket av et skifte i liberal og demokratisk retning, er at Presidentrådet for utvikling av det sivile samfunn og menneskerettigheter, under ledelse av den liberalt innstilte jusprofessoren Mikhail Fedotov, i 2011 begynte å arbeide med et program for «å foreviggjøre minnet om ofrene for det totalitære regimet». Planleggingen foregår i samarbeid med organisasjonen Memorial, og programmet forespeiler blant annet etableringen av minnesmerker og museer, økning av sosiale ytelser til ofre for undertrykkelse og forbedret tilgang til arkivmateriale (Ukaz... 2011). Under Presidentrådets konferanse i Jekaterinburg i februar 2011, der også Medvedev deltok, uttalte Sergej Karaganov, et av rådets medlemmer, at Russland må gå i rette med det «selvpåførte folkemord» (*samo-genotsid*) som borgerkrigen, kollektiviseringen og den stalinistiske terroren utgjorde. Karaganov argumenterte i kraftige ordelag for at det russiske folk umulig kan respektere hverken seg selv eller andre så lenge den fulle og hele sannheten om sovjetregimets masseterror ikke kollektivt anerkjennes. Han ble fulgt opp av Arsenij Roginskij, en av Memorials grunnleggere, som sa at det kollektive minnet om rettsløshet og ufrihet, kombinert med en forståelse av årsakene til denne rettsløsheten og ufriheten, er en forutsetning for dannelsen av rettsstaten og den frie borger (*Prezident Rossii* 2011).

Et kollektivt moralsk oppgjør med fortiden er en omfattende kulturell prosess – det kan ikke innføres gjennom politiske vedtak og tiltak. Sivilsamfunnets rolle er avgjørende. Politisk vilje til å konfrontere stalinismens arv er nok likevel en nødvendig forutsetning for at et oppgjør skal skje. Utviklingen beskrevet over kan gi grunn til forsiktig optimisme i så måte.

Litteratur

- Aale, Per Kristian (2005) Putin vil ha patriotisme. *Aftenposten* 27. mai.
- Adler, Nanci (2005) The Future of the Soviet Past Remains Unpredictable: The Resurrection of Stalinist Symbols Amidst the Exhumation of Mass Graves. *Europe-Asia Studies* 57 (8): 1093–19.
- Aron, Leon (2008) The Problematic Pages. *The New Republic* 24. september. Tilgjengelig på www.aei.org/article/28586. Lesedato 19. oktober 2011.
- Assmann, Aleida (2006) *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Beck.
- Bagger, Hans (2007) The Study of History in Russia during the Post-Soviet Identity Crisis. *Scando-Slavica* 53 (1): 109–25.
- Baron, Nick (2000) History, Politics and Political Culture: Thoughts on the Role of Historiography in Contemporary Russia. *Cromohs* 5. Tilgjengelig på www.cromohs.unifi.it/5_2000/baron.html. Lesedato 20. mai 2011.
- Barsenkov, A.S. & A.I. Vdovin (2010) *Istorija Rossii. 1917–2009*. Moskva: Aspekt Press.
- Boroznjak, Alexander (2006) *Erinnerung für Morgen. Deutschlands Umgang mit der NS-Vergangenheit aus der Sicht eines russischen Historikers*. Gleichen/Zürich: Muster-Schmidt Verlag.
- Danilov, A.A. & A.V. Filippov (red.) (2008) *Istorija Rossii, 1900–1945 gg. Kniga dlja utsjitelja. 11 klass*. Moskva: Prosvesjtsjenije.
- Davies, R. W. (1989) *Soviet History in the Gorbachev Revolution*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Davies, R. W. (1997) *Soviet History in the Yeltsin Era*. Houndmills: Macmillan.
- Dikij, Aleksandr V. (2009) *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti v period Velikoj Otetsjestvennoj vojny (1941–1944 gg.): Istoriografitsjeskije i istotsjnikovedtsjeskije aspekty* [sammendrag av doktoravhandling]. St. Petersburg. Tilgjengelig på www.spbu.ru/files/upload/disser/history/2009/dikoi.pdf. Lesedato 5. august 2011.
- Ejdelman, N. Ja. (1973) *Gertsen protiv samoderzjavija*. Moskva: Izdatelstvo «Mysl».
- Ekho Moskvy* (2011) Tsena Pobedy: Pamjat o vojne ili pamjat o pobede. 7. mai. Tilgjengelig på www.echo.msk.ru/programs/victory/768168-echo. Lesedato 5. august 2011.
- Ekho Severa* (2011) Genprokuratura utverdila obvinenije. 21. juli. Tilgjengelig på <http://echosevera.ru/news/2011/07/21/1879.html>. Lesedato 19. oktober 2011.
- Eklof, Ben, Larry E. Holmes & Vera Kaplan (red.) (2005) *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. London: Frank Cass.
- Ewers, Justin (2009) Film Spurs Russia to Squelch Criticism of Soviet War Tactics. *HistoryNet.com* 22. mai. Tilgjengelig på www.historynet.com/film-spurs-russia-to-squelch-criticism-of-soviet-war-tactics.htm. Lesedato 26. juli 2011.

- Fedor, Julie (2010) First Test Case for Russian Anti-Falsification Commission? *Memory at War: Blog*. Tilgjengelig på <http://cambridgeculturalmemory.blogspot.com/2010/09/first-test-case-for-russian-anti.html>. Lesedato 29. juni 2011.
- Fein, Elke (2000) *Geschichtspolitik in Russland: Chancen und Schwierigkeiten einer demokratisierenden Aufarbeitung der sowjetischen Vergangenheit am Beispiel der Tätigkeit der Gesellschaft MEMORIAL*. Hamburg: LIT.
- Felgenhauer, Pavel (2010) Medvedev Forms a Commission to Protect Russian History. *The Jamestown Foundation/Eurasia Daily Monitor* 21. mai. Tilgjengelig på [www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=35018](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=35018). Lesedato 24. mai 2011.
- Figes, Orlando (2009) Putin vs. the Truth. *New York Review of Books* 56 (7). Tilgjengelig på www.nybooks.com/articles/archives/2009/apr/30/putin-vs-the-truth. Lesedato 5. august 2011.
- Frei, Norbert (1996) *Vergangenheitspolitik: die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*. München: Beck.
- Galdobina, Svetlana V. (2009) *Vojenno-patriotitsjeskoje vospitanije naselenija SSSR v 1946–1991 gg.: istoriografitsjeskoje issledovanije* [sammendrag av doktorgradsavhandling]. Tilgjengelig på www.dissercat.com/content/voenno-patrioticheskoe-vospitanie-naseleniya-sssr-v-1946-1991-gg-istoriograficheskoe-issled-0. Lesedato 5. august 2011.
- Grani.ru* (2010) Pravozasjtsjtniki: vojenno-patriotitsjeskoje vospitanije nedopustimo. 10. mars. Tilgjengelig på www.grani.ru/Politics/Russia/m.175736.html. Lesedato 8. august 2011.
- Hall, Stuart, David Held & Anthony McGrew (red.) (1992) *Modernity and its Futures*. Cambridge: Polity Press.
- Izdatelstvo Prosvesjtsjenije (2009) *Dmitrij Zelenin: «Istoritsjeskoje obrazovanije sjkolnikov dolzjno sposobstvovat konsolidatsii obsjtsjestva»*. Tilgjengelig på http://history standart.edu.ru/info.aspx?ob_no=18311. Lesedato 5. august 2011.
- Jahn, Peter (2010) «Patriotismus, Stalinismuskritik und Hollywood» i Beate Fieseler & Jörg Ganzenmüller (red.) *Kriegsbilder. Mediale Repräsentationen des Grossen Vaterländischen Krieges*. Essen: Klartext Verlag (115–30).
- Karatsuba, Irina (2009) «Utjsebnik Filippova»: prodolzjenije posledovalo. *Uroki istorii* 28. oktober. Tilgjengelig på <http://urokiistorii.ru/current/view/2009/10/uchebnik-filippova>. Lesedato 25. juli 2011.
- Karpjuk, Anna (2007) Utsjebnaja trevoga. *Grani.ru* 22. juni. Tilgjengelig på www.grani.ru/Society/History/m.123805.html. Lesedato 4. august 2011.
- Kolstø, Pål (1989) *På vei mot av-leninisering? Sovjetisk historierevisjon under Gorbatsjov*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier.
- Koposov, Nikolay (2011) «The Armored Train of Memory»: the Politics of History in Post-Soviet Russia. *Perspectives on History* 49 (1). Tilgjengelig på www.historians.org/Perspectives/issues/2011/1101/1101int1.cfm. Lesedato 4. august 2011.

- Korey, Willam (1995) *Russian Antisemitism, Pamyat, and the Demonology of Zionism*. Chur: Harwood Academic Publishers.
- Korovin, Vladimir V. (2008) *Organizatsija soprotivlenija v tylu nemetsko-fasjistskikh vojsk na territorii oblastej Tsentralnogo Tsjernozemja v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny* [sammendrag av doktoravhandling]. Kursk. Tilgjengelig på www.dissercat.com/content/organizatsiya-soprotivleniya-v-tylu-nemetsko-fasjistskikh-voisk-na-territorii-oblastei-tsent. Lesedato 5. august 2011.
- Kurilla, Ivan I. (2009) Memory Wars in the Post-Soviet Space. *PONARS Eurasia Policy Memo* 63. Tilgjengelig på www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/pepm_063.pdf. Lesedato 20. mai 2011.
- Laqueur, Walter (1993) *Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia*. New York: HarperCollins.
- Levada-tsentr (2010) *Rossijane o Staline*. 5. mars. Tilgjengelig på www.levada.ru/press/2010030507.html. Lesedato 5. august 2011.
- Levada-tsentr (2011) *O raspade SSSR*. 11. april. Tilgjengelig på www.levada.ru/press/2011041103.html. Lesedato 5. august 2011.
- McNeill, William H. (1986) *Mythistory and Other Essays*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mendelson, Sarah E. & Theodore P. Gerber (2006) Failing the Stalin Test. *Foreign Affairs* (85) 1: 2–8.
- Merridale, Catherine (2003) Redesigning History in Contemporary Russia. *Journal of Contemporary History* 38 (1): 13–28.
- Mikhaleva, Galina (2009) Preodolenije totalitarnogo prosjlogo: zarubezjnij opyt i rossijskije problem. *Neprikosnovennyj zapas* 6 (68). Tilgjengelig på <http://magazines.russ.ru/nz/2009/6/mi15.html>. Lesedato 4. august 2011.
- Miller, Aleksej (2008) «Istoritsjeskaja politika» v Vostotsjnoj Evrope: plody vovletsjennogo nabljudenija. *Polit.ru* 7. mai. Tilgjengelig på www.polit.ru/article/2008/05/07/miller. Lesedato 4. august 2011.
- Miller, Alexej (2010) Russia: Power and History. *Russian Politics and Law* 48 (4): 8–34.
- Polit.ru* (2009a) «V demokratitsjeskom obsjtsjestve svoboda istorii – eto svoboda vsekh». 1. juni. Tilgjengelig på www.polit.ru/article/2009/06/01/let. Lesedato 8. august 2011.
- Polit.ru* (2009b) V akademii nauk zaprosili spisok falsifikatorov. 1. juli. Tilgjengelig på www.polit.ru/news/2009/07/01/falselist. Lesedato 8. august 2011.
- Postanovlenije Pravitelstva Rossijskoj Federatsii ot 16 fevralja 2001 g. N 122*. Tilgjengelig på www.rg.ru/oficial/doc/postan_rf/122_1.shtm. Lesedato 4. august 2011.
- Pravda.ru* (2003) Putin: «Utsjebniki ne dolzjnij stanovitsja plosjtsjadkoj dlja polititsjeskoj borby». 27. november. Tilgjengelig på www.pravda.ru/news/politics/27-11-2003/13300-0/. Lesedato 19. oktober 2011.
- Prezident Rossii* (2011) Stenografitsjeskij ottsjet o zasedanii Soveta po razvitiju grazjdanskogo obsjtsjestva i pravam tsjeloveka. 2. februar. Tilgjengelig på <http://kremlin.ru/transcripts/10194>. Lesedato 19. oktober 2011.

- Pribylovskij, Vladimir (2001) *Die Rechtspopulisten in Russland*. Innlegg på konferansen «Rechtspopulismus in Europa», Karl-Franzens-Universität, Graz, 30.–31. mars. Tilgjengelig på www-gewi.uni-graz.at/rpop/material/prib.pdf. Lesedato 6. august 2011.
- Radio Svoboda* (2009) Valerij Tisjkov: Ja professionalno v nasjem soobsjtsjestve zlobnykh falsifikatsij ne vizju. 2. juli. Tilgjengelig på www.svobodanews.ru/content/backgroundunderfullpage/1767923.html. Lesedato 19. oktober 2011.
- Regnum.ru* (2010) «Delo istorikov»: Posobije Vdovina i Barsenkova bylo iziato iz utsjebnogo protsessa. 24. november. Tilgjengelig på <http://pda.regnum.ru/news/1349755.html>. Lesedato 19. oktober 2011.
- Segodnja.ru* (2011) Dumtsy skhlestnulis s reabilitatsiej fasjizma. 10. juni. Tilgjengelig på http://segodnia.ru/index.php?pgid=2&partid=56&new_sid=14161. Lesedato 19. oktober 2011.
- Sherlock, Thomas (2011) Confronting the Stalinist Past: the Politics of Memory in Russia. *The Washington Quarterly* 34 (2): 93–109.
- Simonsen, Sven Gunnar (1996) *Politics and Personalities: Key Actors in the Russian Opposition*. Oslo: PRIO.
- Sokolov, Boris (2011) Novyje mify o vojne ili Borba s falsifikatsiej po-rossijski. *Uroki istorii* 27. april. Tilgjengelig på <http://urokiistorii.ru/current/view/1539>. Lesedato 26. juli 2011.
- Sokolov, Nikita (2008) Vek surka, ili Kratkaja istorija kolovrasjtsjenija rossijskikh utsjebnikov istorii. *Polit.ru* 15. oktober. Tilgjengelig på www.polit.ru/analytics/2008/10/15/history.html. Lesedato 4. august 2011.
- Sokolov, Nikita (2009) Der ewige Karamzin. *Geschichtsideologie aus dem Lehrbuch. Osteuropa* 59 (1): 83–95.
- Sokolov, Nikita (2010) Kak sjkolniku dratsja s otbornoj sjpanoj? *Polit.ru* 13. september. Tilgjengelig på www.polit.ru/article/2010/09/13/shpana. Lesedato 6. august 2011.
- Sperling, Valerie (2009) «Making the Public Patriotic. Militarism and Anti-militarism in Russia» i Marlène Laruelle (red.) *Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia*. London: Routledge.
- Spiridonov, A. V. (2009) *Partizanskij otrjad LGU v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny* [diplomarbeid]. St. Petersburg. Tilgjengelig på www.edu-sok.ru/upload/Spiridonov.pdf. Lesedato 5. august 2011.
- Svetova, Zoja (2010) Spetsifitsjeskaja istorija. Utsjebnik kak posobije po ksenofobii. *The New Times* 21 (21. juni). Tilgjengelig på <http://newtimes.ru/articles/detail/23445>. Lesedato 6. august 2011.
- Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federatsii ot 15 maja 2009 g. N 549*. Tilgjengelig på www.rg.ru/2009/05/20/komissia-dok.html. Lesedato 4. august 2011.
- Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federatsii ot 1 fevralja 2011 g. N 120*. Tilgjengelig på www.rg.ru/2011/02/04/sovet-dok.html. Lesedato 19. oktober 2011.
- Vdovin, Aleksandr I. (2009) Novejsjaja istorija Rossii s pozitsij natsionalno-gosudarstvennogo patriotizma. *Slovo: Pravoslavnyj obrazovatelnyj*

portal 1. september. Tilgjengelig på www.portal-slovo.ru/history/41326.php?PRINT=Y. Lesedato 29. juni 2011.

Wolfrum, Edgar (1999) *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Zajda, Joseph & Rea Zajda (2005) «The Politics of Rewriting History: New School History Textbooks in Russia» i Joseph Zajda (red.) *International Handbook on Globalisation, Education and Policy Research*. Dordrecht: Springer (693–716).

Zubkova, Elena (2009) The Filippov Syndrome. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 10 (4): 861–68.

Zvereva, Galina (2009) «Die Konstruktion einer Staatsnation: Geschichtslehrbücher für das neue Russland» i Lars Karl & Igor J. Polianski (red.) *Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im neuen Russland*. Göttingen: V&R Unipress (87–118).